

ספריה לתולדות היישוב היהודי בארץ ישראל

דושייח: חטאיה ואמדאיה; גאנזיה וטבניה; שם לבר קורא נעים

2

יום מסע וגאות

ארץ-ישראל בשנות השלושים למכה ה'י"ט

אַיְלָה בְּתִירֵי חֶן תְּרֵבָה תְּרֵבָה תְּרֵבָה תְּרֵבָה

אַיְלָה בְּתִירֵי חֶן תְּרֵבָה תְּרֵבָה תְּרֵבָה תְּרֵבָה

ירושלים · תש"ד

על רأس שמחתי פיז במשפט תפרא ושבבי כפז

יד יצחק בן-צבי

הספרייה לתולדות היישוב היהודי בארץ ישראל

האוניברסיטה העברית

הchgog להיסטוריה של עם ישראל

קונטראסים - מקורות ומחקרים

2

יום מסע ואגרות

ארץישראל בשנות השלושים למאה ה'יט

ציילום קטעים נבחרים

תל-אביב
ירושלים

הוצאת יד יצחק בן-צבי
ירושלים — תשל"ד

*

агрот אליעזר הלי (תקצ"ח)

*

יהודית מונטיפורי - קטעי יומן (תקצ"ט)

*

агрот אל סר משה מונטיפורי (תקצ"ט)

*

פתח דבר

איגרות אליעזר הלוי, קטע יומנה של הלידי יהודית מונטיפיורי וקובץ המכתבים שהוגשו לסדר משה מונטיפיורי בעת מסעו השני לא"י, הם מן המקורות החשובים ביותר לתולדות היישוב היהודי בארץ בשלהי שנות השלושים למאה ה-19. תקופה שלטונם של מוחמד עלי ובנו החורג איברהים פחה (1831-1840) יכולה להסביר מבחינות רבות, כ"ראשית העת החדשה" בארץ ישראל. אfineה, בין השאר, השלט סדרי מושל מתוקנים יותר והגברת בטחון הנפש והרכוש, תוך כדי מאבק עם האוכלוסייה המקומית. ומוקודת מבט היסטוריית כללית – הגברת התעניניות האירופאית בחוף המזרחי של הים התיכון ועליית מקום "השאלת המזרחת" במערכת השיקולים הבין עצמאתיים.

שני המפעות שהולידו את הרשמי המצוים בטקסטים שלפניינו נערכו בא"י בשנת קיץ תקצ"ח לקי"ץ תקצ"ט (1838-1839). הימים היו ימי האחראונים של הכיבוש המצרי בארץ, שעזה שפודענות גדלות פקדו בזו אחר זו את היישוב היהודי בגליל. אליעזר הלוי (Louis Loewe 1809-1888), חוקר צער בלשונות המזרח ולימים מזכירו ואיש סודו של מונטיפיורי, נסע בשליחות מחקרית לארצות המזרח, ולאחר שהות במצרים עבר את ארץ ישראל מצידון שבצפון ועד חברון שביהודה. ביקורו ב策פת נערך תחת רושם החורבן הגדול של רעש שנת תקצ"ז.

שעה ששאה הלוי ב策פת התנפלו הדרוזים, שמרדו במוחמד עלי, על התושבים היהודיים שם והוא עצמו ניצל בנס ממות. בשובו ממסעו בסוריה, אסיה הקטנה ויונןפגש ברומה את מונטיפיורי ואשתו (23 במרץ 1839)¹ והסכים להלוות אליהם למסע השני בארץ ישראל. מאז אותה פגישה היה הלוי למזכירו של מונטיפיורי, ושמש במשרתו עד יום מותו של האחרון בשנת 1885.

משמעות של בני הזוג מונטיפיורי נערך בעוד מוגפה משתוללת בערי הארץ, ומסלולו דומה היה זהה של מסע אליעזר הלווי. ב-11 במאי 1839 הגיעו לביירות, וממנה יצאו לצפת שאליה הגיעו ב-17 בחודש. ב-27 במאי היו בטבריה, ב-3 ביולי בג' נין, ב-4 בו בשכם, ב-6 בירושלים וב-14 בחודש הגיעו לחברון. אל ביירות חזרו במסע לאורך מישור החוף ועברו על פני יפו, קבר עלי, אום חlid (נתניה של היום), מינת זאבורה בשפר נחל חדרה, קיסריה, טאנטורה, עתלית, מערת אליהו בכרמל, חיפה ועוד.

בעת שהותם של סייר משה מונטיפיורי בצפת ובירושלים נמסרו לו, בדרך שהיתה למנהג של קבע במסעותיו המרובים, כתבי בקשה בעניינים פרטיים ובצרכי הכלל. כמה מכתביהם אלו, ובהם הצאות להתיישבות קלאלית יהודית בגליל וביהודה, צורפו למדוראה הראשונה של יומן יהודית.

איגרות הלווי נתנו כאן במלואן מהדורות צילום (1:1) מן הדפוס הראשון (דביר, קבוצת מכתבים שונים... מאת מרדיqi אהרון גינצברג, ווילנה, 1844, עמ' 47-1). מרדיqi אהרון גינצברג, משכילי ווילנה ומאבות הספרות העברית החדשה, תרגמן לאיגרונו "דביר" מקורן הגרמני Allgemeine Zeitung des Judentums, III, (1839), Nr. 18, 21 (25, 26, 28, 31, 36, 39, 46, 47, 50, 56, 59, 60, 63, 67, 71).

התרגום איננו דומה בכלל למקור. גינצברג השם ממנו תיאור ארטרים אריכיאולוגיים ומבנים ואף לא דיק בכל הפרטים.² אף על פי כן מצטיינת לשונו העברית בבהירות, בציוריות ובחינות שאין מזויפות בתרגומים העבריים בני אותו הזמן. נוסח "דביר" נדפס גם מהדורות המאוחרות של האיגרון (חרט"ז, חרב"ה, תרמ"ד) ובספרו של אברהם מנדל מוהר, "מבשתת ציון" (לבוב, 1847, יוזפוב, תרמ"א)³. האיגרות חשובות למחקר ההיסטורי הן משומשין בהן כדי לשופך אור על אישיותו של האיש המרכזי בכל מפעלי מונטיפיורי ועל מניעיו והן, עדות המצוייה בהן. באישיותו של הלווי, שהוא חניך ישיבות ר' מרדיqi בנטע בニקולסבורג ו"החתם סופר"

בפרשבורג, ולאחר מכן תלמיד אוניברסיטאות וינה וברלין, היתה, ככל הנראה, מזיגה של תלמיד חכם ומשכיל נסח מרכז אירופה. מזיגה זו אף עצבה את יחסיו אל הארץ. לדבריו נסע הארץ כי: "הציקתני רוחי לראות גם את ארץ אבותינו"⁴. ספר מסעותו אירופי בצורתו, ועם זאת יהודי בזיקתו ההיסטורית וברגישותו לעברה היהודי של הארץ ולתושביה היהודיים. בזה ייחודה בספריו המסע היהודיים לארץ ישראל⁵, ואולי הוא הראשון מסוגו שהופיע בלשון העברית.

מתוך יומנה של יהודית מונטיפיורי ניתן בשילומו תיאור המסע בארץ ישראל. הלידי מונטיפיורי נהגה לרשום יומני מסע⁶ וגם בבקורה השני בא"י כתבה רשימות, שיצאו לאור בשנת 1844 בעילום שם המחברת: Notes from a Private Journal of a Visit to Egypt and Palestine by Way of Italy and Mediterranean, London, 1844 (2nd. ed. 1885).

ספר זה תורגם לעברית ע"י אדם שחף בעולםשמו וחתום בדף השער: "אחד מאוהבי שפת קדש" ובמבואו "אחד מאוהבי שפת יהודית". הספר יצא לאור בשם: "יהודית", ספר כולל ספר מסע לשרת היודית מונטיפיורי זלל "ה...." לונדון, [ח'ד]. מתוכו מובא הקטע הנימן Voyage en L'Univers Israelit, II (1845) 19, 63, 119, 245,) Palestine . (353

מגל' 22 ב"המגיד" של שנת 1878 החל להופיע תרגום "יהודית", שהיה זהה, עד גל' 44, לנוסח הספר שלפנינו הן בתוכן והן בדפוס! (דהיינו שחלק מן הספר הוא כנראה דפוס סטיריאוטיפ של הקטעים בעthon). בעמ' 382 שבגל' 44 החל תרגום אחר מזה שבספר (מן המלים "אשר מעציהם יעשו מגורפות" שם, שהן עמ' 80 בספר) ומכאן ועד גל' 50 הופיע נוסח שונה, מלא יותר, שהקביל לעמ' 81-88 בספר! יותר לא נדפסו קטעי הימן ב"המגיד", וזאת kali כל הודעה בתובה על הפסקת הפרסום.

יש בידינו ספר, בו קבוע מחבר מחקר על ישיבת ראמסגייט בימיה הראשוניים כי ר' שאול אליעזר (1893-1832) הוא בעל הנוסח העברי של "יהודית"⁷. קביעה זו מתאימה לפרטים שהובאו עד כאן. ניתן לטעון על קביעה זו שם שבעליה היה "כלי קודש" בראמסגייט וחבר את תולדות הישיבה תוך שימוש במקורות. קרסל מביא ידיעה דומה בערך שהוא מקדים לשאול אליעזר⁸. אליעזר, יליד קרווטינגן שבאלטאי וחניך ישיבת וולז'ין, נקרא ע"י מונטיפיורי מרבענותו שבעיר צ'יזוב ע"י וורשה למד בבית מדרשו "ישיבת אהל משה ויהודית" שבראמסגייט⁹. ראש הישיבה היה אליעזר הלווי,¹⁰ שהתגורר בעיר הקטנה ברואדסטירס במחוז Thanet, צפונית לראמסגייט. בספר אחר של אליעזר, שיצא לאור בחתיימת "אחד ממאמיini בד" ובמהה עבדו"¹¹, מופיעים במקומות שונים קטעים המועתקים כמעט במדויק מן המבוא הנזכר ל"יהודית"¹². נראה, אפוא, כי ניתן אולי לפרש את השם "אהוב שפט קודש" כרמז לראשי תבות השם אליעזר שאול קרווטינגער.

תרגום נוסף שלו הוא לספרו של חיים גדייה Some Account of the Two Journeys to Russia... London, 1882¹³ החזקה". בספרים הקודמים, שיר גם זה לספרות שבחי מונטיפיורי, ובו תיאור שני המסעות שערכן ה"שר" לרוסיה בשנת 1846 ובשנת 1872.

תאריך הדפסת "יהודית" איןנו קודם לחשווון תרל"ט. בעמ' 280-285 של הספר הוסיף המתרגם דברי שבח ומכتب ששלה מונטיפיורי למוויל עתון היהודי בפילדלפיה בתגובה על מאמר לכבוד יום הולדתו התשעים וחמש. בידוע נולד בחשוון תקמ"ה. זהוי שנת הדפוס כתרל"ז, המתבסס על התאריך שנרשם בחתיימת המבוא לספר, איןנו, אפוא, נכון¹⁴.

תרגום היוםנו, כאמור, חוליה נוספה בשרשראת "ספרות השבחים" העצומה שזכה לה מונטיפיורי והסובבים אותו¹⁵. נראה בעיליל, לפי המבוא, כי המתרגם התחבט בשאלת כיצד להציג בפני הקורא היהודי את שאלת יחסם של בני הזוג להנאות החיים ולצורות הבלוי של אנשי החברה האירופית.

אחת מן הצורות בהן פתר את הבעיה הייתה ע"י שימוש במאררי חז"ל בעט הכותבת "ויהוד" הפעולות השונות שעשו, או "הטייתן" לכיוון אורתודוקסי יותר. לעומת זאת שבח, כנראה, לשנות קטע בו מדובר בפרש על שתית יינש של גויים (יהודית, עמ' 138), אפשר שעצם השימוש בלשון העברית הוא המשווה לתרגום אופי שונה מרוח המקור האנגלית, אולם תוספות המחבר הורגות מגדיר תרגום לשוני כפשוטו.

אין "יהודית" נאמן למקור גם בכך שבעל התרגום השמייט, לעיתים, משפטים שנראו לעיניו מיותרים. (למשל, תיאור הביקור בקר דוד, עמ' 217-216anganlıt, עמ' 183 בעברית). השמות אלו פוגמות לעיתים בדיקת הפרטנים. קשיי הסגנון ואוצר מילים מצומצם מפחיתים ג"כ במידה ידועה את מהימנות הטכסט העברי. קושי נוסף, שמקורו עוד בנוסח האנגלית, הוא עניין שמות האנשים, וכן תעתיק השמות הגיאוגרפיים. הכותבת שהוציאה את יומנה בעילום שם, מיעטה לציין שמות מפורטים של אישים בהם פגשה בונקופת מסע, והסתפקה בדרך כלל באות הראשונה של שם. חלק мало ניתנים להשלמה ע"פ עותק היומן האנגלי שהיה בידי אליעזר הלוי ושמור כיום בספריה הלאומית בירושלים. בטופס זה השלים הלוי בכתב ידו כמה מן השמות.

הספר מלמד על יחסם העמוק של המחברת לארץ ישראל. הוא גדור זכר פסוקים מקראיים ותאורי התפעמות הנפש במקומות הקדושים. אם נשميית את החומר הרבני שנוסף, כאמור לעיל, ע"י המתרגם, מתבלת תמונה עצומה הדתית של יהדות לבנויה בעיקר על התרגומים האנגלית לכתביו הקודש (שערי עברית לא ידעה, כמו בעמ' 139 של "יהודית").

יום המסע גדור ידיעות ופרטים מהווי החיים בארץ. בין השאר יש בו פרטים על מטרת המסע ועל יחסו של מונטיפיורי ליישוב ארץ ישראל ולנסיותו הפרודקטיביזציה המיויחסים לו החל מביקורו השני בארץ (ראה עמ' 159, 162, 169). קרוב לוודאי שיש מידה מסוימת של צדק

בדברי אלו הთולים ייחס זה בהשפעת המזcur שנצחטרף זה מקרוב¹⁶. על פי המתוואר בספר עסק בעת המסע במתן תרומות ותמייה כספית ליהודי הערים, בהשתדלותו בפני השלטון המצרי לשם הגברת בטחונם, של היהודים, בבחינת מצבם הכלכלי ובברור אפשרות ההתיישבות החקלאית והפרודוקטיביזציה.

נספח האיגרות (עמ' 234-285) מהוועה חלק בלתי נפרד מעניינו המרכזיים של היום. הוא מבוסס על קט מאוסף תעוזות ומכתבים שהי
Letters and Petitions received
שמור בארכיונו של מונטיפיורי:
by Sir Moses and Lady Montefiore in the year 5599 (1839).

index by Dr. Loewe¹⁷.

רכישת קרקעות ותנאי החקלאות בגליל העליון, בגליל התיכון, בסביבות

עכו ובשפלה יהודה, וכן בקשרות מצד רבני הספרדים והאשכנזים בцеפת

ובירושלים לתמוך בהקמת יישובים יהודים בכפרים¹⁸. אסוף החומר היה

חלק של מעין "סקר", שנערך ע"פ בקשה מונטיפיורי (ביזמת הלוי?) ובו

כלל גם מפקד האוכלוסייה היהודית¹⁹. לא ברור אם האיגרות באו מיזמת

כוחbihן או שמא "הוזמן" והכותבים התאימו עצם לרוח המזמין²⁰. כן

אין עדין דברים ברורים אודות ה"תכנית" שנקשרה באיגרות ובידיעות מסע

שנת תקצ"ט. מכל מקום לא נזלו הידיעות שנאספו במעט זה ליותר מאשר

חלוקת נדבות לנצרבים, מתנות לבודדים (כמו מכונת דפוס) ופעולות שתדלנות

מסוג שהוא מקובל בתקופות הקודמות. זאת כמובן, מחווץ למגעי מונטיפיורי עם

מוחמד עלי, עליהם ידוע מיוםנו, שטיבם איןנו ברור ג"כ די הצורך.

את הדפסת התרגומים בשלהי שנות ה-70 יש לראות גם על רקע

הווכוח הציבורי אודות מפעלי מונטיפיורי בארץ וחפש דרכיהם להטבת מצבם

של יהודי א"י. אפשר שהפרטום הינו חלק נוסף במערכת נגד דוו"ח מונטגיו,

אשר בעקבותיו ערך מונטיפיורי את נסייתו השבעית לארץ. לאחר מסע זה

נתרגם ספור מסעו, בתוספת אגרות מרבני ירושלים, ונתרגם לעברית בשם

"משה וירושלים"²¹.

הופעת ספר "יהודית" בעברית שניים מועטות לפני פניה

התעוררות תנועת "חיבת ציון" במזרחה אירופה אפשרה לראות בו גם מעין

שלב מעבר מספרות המسطאות המקובלות בתקופה שקדמה להთעוררות הלאומית (אליה שיקר, כמובן, גם היומן במקורו האנגלגי), אל ראשית ספרות תיאורי הארץ של התנועה הלאומית בשנות ה-80 וה-90 למאה ה-19.

ישראל ברטל

הערות

- (1) יהודית, עמ' 127.
- (2) חוקונים ברוח המקור הגרמני (אם כי בהשمة דברים שישנים בתרגומו גינצבורג) ניתן למצוא במהד' י.י. ריבליין, מגילותות לבתי הספר מס' 138, ח"א, תרצ"א, ובעקבותיו הלך א. עירি, אגרות ארץ ישראל, ח"א, תש"ג, עמ' 379-408, וראה שם, עמ' 551-552. אצל עירי חסירה האגדת הראשונה הנחנתה כאן (דביר, עמ' 1-7).
- (3) האיגחת נדפסו גם אצל: י. אייזנשטיין, אוצר מסעות, ניו-יורק, 1926, עמ' 283-293, א. י. טריוואקס וא. שטיינמן, ספר מאה שנה, תרצ"ח (בשינויים ובהתקנים רבים) עמ' 101-122, ג. קרסל (מהדייר) מנחם מנדל מקמניץ, קורות העתים, ירושלים, תש"ו.
- (4) דביר, עמ' 1.
- (5) יחד עם תיאוריו של יהוסף שווארץ, ראה עירি, אגרות, עמ' 367-378, 551.
- (6) יומנה מן המסע בשנת 1827 יצא לאור בשנת 1836:
Private Journal of a Visit to Egypt and Palestine, London
Wertheimers Jahrbuch (not published)
קצתרו נמצא בגרמנית ב-
לקרוטים מיוםני משה ויהודית הוציא אליעזר הלווי: Wien, 1843
Louis Loewe (ed), Diaries of Sir Moses and Lady Judith Montefiore. 2vols. Chicago, 1890.
יצאו בעברית בקצרים ובסינויים ע"י י. טביבוב, וורשה, תרנ"ט.
על היומנים ועל דברים נוספים מפרי עטה ראה:
Judith Montefiore - First Lady of Anglo-Jewery, The Jewish Historical Society of England, Transactions.
21, (1962-67) pp. 287-303.

- R. A. Cardozo, P. Goodman, Think and Thank, The (7)
Montefiore Synagogue and College, London, 1933, p. 61, 67.
- (8) ג. קרסל, לכטיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, א', מרחביה,
תשכ"ה, עמ' 110.
- (9) אליעזר היה גיטו של בעל "המגיד" א.ל. זילברמן ופרשם כמה דברים
בעתנו. חאריך לידיו שמביא קרסל הוא 1823, ולא 1832 בקארדו
(טעות דפוס?)
- (10) על רבני הישיבה וסדריה ראה חומר בן הזמן ההוא: ח.ד. ליפה, אסף
המכיר, וינה 1881, עמ' 327-331. שני הרבניים האחרים שהוזכרו
ע"י מונטפורי ולימדו בישיבה היו אברהם בר קוידערס, לפנים אב"ד
בלושע ואשר אמשיעויז מורה. ר' אשר אמשיעויז תרגם אף
הוא ספר מסוות שייצא לאור בסמוך להופעת "יהדות" – "משה וירושלים",
וורשה, תרל"ו, ובו תיאור הנטיעת השבייה לארץ ומכתב מרבני עדת
הأشكנזים בירושלים. גם קוידערס פרסם מאמרם בחולדות א"י ב"המגיד"
(תרל"ד, גל' 46).
- (11) ספר חיי משה, לונדון, תרמ"ה, אף זהוי מחברו לפי קארדו ז' וקרסל.
- (12) חיי משה, עמ' ל', ל"ו-ל"ז.
- (13) איננו בספריה הלאומית בירושלים.
- (14) ראה יערי, מסעות ארץ ישראל, ח"א, חשי"ג, עמ' 779, י. פרידברג,
ביח עקד ספרים, ב', חשי"ב, עמ' 416, טרייוואקס-שטיינמן, עמ' 61.
טעויות יערוי, פרידברג וטריוואקס-שטיינמן מסתברות גם על רקע אי
דעת העובדה שקטעי היום נתרנסמו עוד ב"המגיד" של שנת תרל"ח,
שכן אינם מוכרים ענין זה מכל וכל.
- (15)ביבליוגרפיות ממנה ראה: ח. גדליה, יד החזקה, עמ' 1-3, ה.ג. מגיד,
עיר ווילנה, תר"ס, א', עמ' 161-162. P. Goodman. Moses Philadelphia, 1925
Montefiore, pp. 231-250

- שנדפסו לכבוד ר' משה מונטיפיורי, סיני ל"ב (חשי"ג) עמ' צ"ז-קי"א,
וכן שם, כרך ל"ג, עמ' דנ"ד-דנ"ה.
- (16) יערוי, אגרות, עמ' 379, וע"פ עדות בithו:
Jahrbuch Fur Juedische Geschichte und Literatur. 27 (1926), pp. 148-160.
- (17) מט' 574 ברשימה Goodman הנזכרת לעיל (הערה 15). ראה גם:
י. בן צבי, אגרות מצפת ומירשלים שנשלחו למשה מונטיפיורי.
- בחור: מחקרים ומקורות, תשכ"ו, עמ' 105-164, הנ"ל, מאורעות צפת
משנת תקצ"ד ועד מרידות הדרוזים בשנת תקצ"ח.
- ספר צפת, ב', ירושלים, תשכ"ב, עמ' דע"ז-שב"ב.
- (18) על חותמי האיגרות ראה: א.ל. פרומקין, תולדות חכמי ירושלים,
ח"ג, ירושלים, חרפ"ט, עברכיהם.
- (19) ראה: י. מייזל, רשות יהודי צפת וסביבתה משנת תקצ"ט, ספנות ו-
(שב"ב) עמ' חב"ז-חע"ג.
- (20) גם אגרת ר' מרדי צורף באה כתגובה להצעות מונטיפיורי (יהודית,
עמ' 2-251). אך הוא עסק בנושא כבר קודם לכן. על פעולותיו
המאוחרות יותר ראה: א. ריבלין, מכתב מר' מרדי צורף לאביו ר'
א' שלמה זלמן ז"ל משנת תר"ה ציון א' (חרפ"ו) עמ' 71-83.
- (21) ראה העירה 10 לעיל.